

HISTORISK TIDSKRIFT  
(Sweden)

125:2. 2005

# Amerika i Sverige

Martin Alm, *Americanitis. Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939*, Diss, Studia Historica Lundensia 10, Lund 2002. 391 s.

Vid mitten av 1990-talet gjordes en undersökning om vilka länder som stod svenskarna nära. Resultaten visade att USA kom högt på listan. Bland annat ställdes frågan om till vilka länder svenskar skulle kunna tänka sig att flytta. Inom den fjärdedel av befolkningen som sade sig ha övervägt att flytta till ett annat land var USA den populäraste destinationen före Australien och de nordiska och andra europeiska länder. USA var även ett vanligt svar när frågan ställdes vart man skulle flytta om man var tvungen att lämna Sverige. Den populäraste destinationen 1991–1995 var Norge med USA på andra plats, följt av Danmark, Australien och Storbritannien.<sup>1</sup> Undersökningar av det här slaget illustrerar en dimension av det svenska samhället som observerats och diskuteras under hela 1900-talet, nämligen förhållandet till USA. Man kan nog säga att de flesta svenskar har eller har haft en åsikt om USA – negativ eller positiv – men att ganska få förhåller sig likgiltiga. Detta gör det svenska förhållandet till landet speciellt och just denna relation är temat för Martin Alms doktorsavhandling *Americanitis. Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939*.

Avhandlingens syfte är att ”undersöka de dominerande svenska föreställningarna om USA cirka 1900–1939 och använda dessa föreställningar som en ingång till ett studium av svenska diskussioner om och reflektioner om det svenska samhällets och den svenska kulturens beskaffenhet under denna tidsperiod” (s 16). Tre empiriska områden undersöks: den svenska emigrationsdebatten under 1900-talets första decennier, diskussioner under mellankrigstiden om Amerika som teknologisk och ekonomisk förebild, och debatten om den kulturella amerikaniseringen av Sverige och dess följder under 1920-talet.

Avhandlingen tar sina utgångspunkter i ett antal centrala begrepp. Det första är en distinktion mellan ”bild” och ”berättelse”. Med bilden av Amerika avses, i bland andra Eva Blocks och Lars Wendelius efterföljd, något som kan definieras som ”uppfattning om Amerika” eller ”föreställningar om Amerika”. En svensk amerikabild är en sammanfattning av dessa uppfattningar eller föreställningar. Den innehåller däremot ingenting som organiserar eller håller samman de föreställningar eller åsikter som sammanförs i bilden, varför begreppet berättelse introduceras. En berättelse definieras som ett antal händelser som är större än sum-

1. Anna Rönström & Lennart Weibull, ”Världen utanför”, i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Mitt i nittioalet*, Göteborg 1996, s 415.

man av dessa. Det är något som för handlingen framåt, och här finns en intrig. Berättelsen används för att strukturera och göra vår tillvaro meningsfull. Alm ansluter sig till Paul Ricoeur och hans resonemang, att en berättelse är ett fundamentalt sätt på vilket vi människor organiserar vår tidsuppfattning. Berättelsen blir det styrande meningsskapande begreppet som uttalar sig om hur faktorer och element är relaterade till varandra. Det finns en grundberättelse som rymmer olika variationer, men också uppvisar "stor seghet" (s 26). Berättelser kan användas på olika sätt och avhandlingen skiljer mellan ett ideologiskt och ett politiskt bruk av svenska Amerikaberättelser. Det första betyder att man utnyttjar en berättelse för att legitimera ett visst politiskt styre eller en ideologi, medan det politiska bruket innebär att berättelsens används på ett snävare sätt, till exempel för att argumentera för eller legitimera konkreta politiska beslut och handlingar i Sverige.

Ett annat centralt begrepp i avhandling är modernitet och modernisering. USA har sedan lång tid kommit att associeras med modernitet, och allteftersom Sverige från 1900 och framåt genomgick en modernisering på olika samhällsplan blev USA och den amerikanska moderniteten ett viktigt inslag i denna process. Amerika uppfattades som framtiden och man kunde genom att observera Amerika få en uppfattning om vart Sverige var på väg. Olika element av den amerikanska berättelsen användes på så sätt i den svenska moderniseringsprocessen. Amerikaberättelserna handlar alltså lika mycket – eller kanske mer – om Sverige och formandet av en svensk identitet under 1900-talets början, än vad de gör om Amerika.

Den första av de empiriska undersökningarna gäller diskussionen om emigrationen och dess orsaker som var intensiv i Sverige under 1900-talets första decennier. Utgångspunkten är att känslan av en nationell kris i Sverige – delvis orsakad av emigrationen – skapade ett behov av reformer. De amerikanska förebilderna blev då speciellt starka, inte minst därför att så många svenskar som inte kunde få en utkomst i Sverige hade sökt sig dit. Utifrån diskussionen om emigrationens orsaker identifierar Alm en grundberättelse som fanns både bland konservativa och liberala debattörer, och vilken kretsar kring tre motsatspar: förhållandet mellan nytt och gammalt, mellan jämlikhet och hierarki och mellan individ och kollektiv. Dessa motsatspar styr mycket av berättelsen om Amerika, där Amerika står för det nya, för större jämlikhet mellan individer och för större frihet för individerna i samhällskollektivet.

Tre versioner av den svenska grundberättelsen om Amerika identifieras – ett reformkonservativt bruk, en liberal och en socialistisk berättelse. Grovt sett kan man säga att den reformkonservativa berättelsen betonade den materiella moderniseringen av Sverige och hämtade näring i Amerika i dessa ämnen, som till exempel det effektiva amerikanska arbetet eller den industriella och tekniska utvecklingen. Liberalerna tryckte dessutom mycket på den amerikanska friheten,

idealismen och demokratin. Den socialistiska berättelsen underströk däremot att det inte fanns så stora lärdomar att hämta i USA; den varnade istället för den framtid som väntade Sverige genom att hänvisa till USA. "Att flytta över Amerika till Sverige" är titeln på avhandlingens tredje kapitel där Alm redogör för de förslag till reformer i Sverige som framfördes inom till exempel jordbruksområdet, bostadsfrågan, eller olika dimensioner av behovet av sociala reformer.

Den andra delundersökningen rör amerikansk ekonomi och amerikanska organisationsmetoder. Här visas bland annat hur den amerikanska ekonomins förändringar under 1930-talkets krisår med New Deal-programmen kom att mötas med stor förståelse i den svenska arbetarrörelsen och att den svenska modellen som den växte fram på 1930-talet kunde söka stöd i de samtida amerikanska reformerna. Konservativa och liberala grupperingar avvisade dem dock som ett avsteg från den traditionella amerikanska kapitalismen och fria företagsamheten. När det gäller mera konkreta reformförslag analyseras amerikanska arbetsmetoder och rationaliseringsrörelsen i Sverige, och Alm pekar på deras starka kopplingar till taylorismen och scientific management i USA.

I den tredje empiriska undersökningen flyttas fokus från materiella dimensioner av Amerika till den amerikanska kulturen och dess roll i och för Sverige, främst under 1920- och 1930-talen. Till skillnad från de tidigare undersökningarna framstår kritiken här mycket starkare, och det finns inte många debattörer som menar att Sverige har mycket att hämta i USA. Alm identifierar en traditionalistisk och en modernistisk Amerikaberättelse. Dessa analyser visar att Amerika kom att associeras med ett massamhälle, med starka inslag av populärkultur, där massans otyglade och okultiverade smak kom att dominera. Vad som framträdde var ett ohistoriskt, konformistiskt, och atomistiskt samhälle utan känsla för traditioner eller kulturella värden. Det var en modernisering som gått snett, där teknik, jämlikhet och individualism hotade att förstöra allt i kulturen. Amerika framträdde som ett avskräckande exempel, och slutsatsen blev att moderniseringen måste kontrolleras.

De empiriska undersökningarna är väl valda, och ger goda möjligheter att analysera den roll som diskussionerna om Amerika spelade i Sverige under 1900-talets första tre årtionden, även om en utförligare motivering av valet av de empiriska studieområdena hade stärkt analysen. Andra områden hade ju också varit möjliga, till exempel amerikansk utbildning och pedagogik, ett ämne som diskuterats i Sverige åtminstone sedan mitten av 1800-talet, då reformpedagogen P A Siljeström publicerade sin mycket inflytelserika *Resa i Förenta Staterna* (1852), som bland annat behandlar utbildningssystemet i USA och dess betydelse för Sverige. Ämnet har sedan dess diskuterats mycket i Sverige.

Avhandlingen vilar på ett stort empiriskt material. Det består i huvudsak av uppfattningar, föreställningar och handlingsrekommendationer i den offentliga debatten i artiklar, böcker, och offentliga uttalanden och förslag. Det är en debatt

som är knuten till samhällets politiska, vetenskapliga och kulturella eliter, och studien behandlar alltså inte de breda befolkningslagrens syn på eller bruk av Amerika. Materialgenomgången är imponerande, och i huvudsak skickligt genomförd. Det skulle dock varit av värde att ha fått de urvalsprinciper som ligger bakom valet av material redovisade. Som det är nu skriver författaren att han är övertygad om att ha täckt in "de viktigaste" källorna (s 98), utan att närmare precisera detta. Dessutom skulle analysen ha vunnit på att de olika källorna presenterats och diskuterats i större detalj. Vilka organisationer, grupper, eller personer stod bakom till exempel *Hem i Sverige*, *Nordisk tidskrift i organisation* eller *Af färsekonomi*, tidskrifter som ofta förekommer i referenserna. Frågan om den relativa styrkan av Amerikaberättelsen i olika källor kunde också ha diskuterats mera energiskt. Det visar sig att de olika tidskrifterna tog upp amerikanska ämnen i olika hög grad, vilket ju är en väsentlig faktor när det gäller skapandet av en Amerikaberättelse. Således diskuterar författaren till exempel USA-bilden i *Ord och bild*, en tidskrift som mycket sällan behandlade amerikanska ämnen varför man kan fråga sig hur användbar denna tidskrift egentligen är som källa till det Alm vill undersöka.

En av Alms huvudpoängar är att Amerikaberättelserna också handlar om Sverige. De svenska debattörerna sökte genom sina berättelser och genom kontrasterandet mot Amerika definiera det som var det nya svenska och i denna process fungerade Amerika som, med Alms ord, en "strategisk resurs" för Sverige (s 317). Frågan om hur idéer, föreställningar och kulturella impulser sprids och infogas i en ny kontext är komplex, och det kan framför allt vara svårt att komma åt problemet på empirisk nivå. Det är inte ofta man finner ett material som tydligt pekar på direkta influenser från USA till Sverige som det som statsvetaren Li Bennich Björkman använt i sin studie av reformen av den svenska doktorsexamen i början av 1970-talet; hon visar att de amerikanska förebilderna var mycket starka, utifrån ett empiriskt material i vilket svenska professorer korresponderar med sina amerikanska kollegor och efterfrågar information om hur det amerikanska systemet är upplagt. En statlig utredning från 1977 skrev också att den nya doktorsexamen "närmast var baserad på en översättning av den amerikanska Ph.D.-examen".<sup>2</sup>

I Alms diskussioner finns såväl observationer och kommentarer om USA och det amerikanska samhället – med Alms terminologi en Amerikabild. Ett exempel på detta är redogörelsen för en undersökning av detaljhandeln i USA av kooperatören Anders Hedberg, som ger en bild av "supermarkets" som den allra modernaste formen av affärer i en studie från 1939. Men här finns också diskussioner och värderingar av det amerikanska och varningar för eller uppmaningar till efterföljd av USA – eller vad författaren kallar Amerikaberättelser. Exempel på

2. Li Bennich-Björkman, *Learning a Passionate Profession. The Failing of Political Reform in Higher Education. A Swedish Example*, Stockholm 1993; *Studies of Higher Education and Research* 1993:2

detta är amerikansk folkbildning och socialt reformarbete analyserat av G H von Koch 1910 och den amerikanska reklamen diskuterad i en bok av Göran Wahlström från 1921. Bägge författarna menade att Sverige hade mycket att lära av dessa amerikanska förebilder. Förslaget från 1920 om kommunalisering av biografen på grund av inflödet av amerikanska filmer är ett exempel på hur amerikansk kultur sågs om en fara.

Själva studiet av hur Sverige faktiskt förändrades som ett resultat av dessa Amerikaberättelser är alltså viktigt och Amerika kom, som Alm flera gånger påpekar, att representera framtiden, både som en förebild och som ett varnande exempel. I detta sammanhang ligger begreppet "amerikanisering" – som användes flitigt också i samtiden – inte långt borta. Alm gör en nyanserad genomgång av den ganska omfattande diskussionen om hur man kan se på och använda detta begrepp, men menar att för den aktuella undersökningen blir debatten om amerikanisering av mindre vikt. Detta är synd, eftersom jag tror att en av de forskningsinriktningar som diskuteras – bland annat knuten till James Gilbert och Rob Kroes – och som handlar om de sätt på vilka amerikanska idéer och influenser kommit att infogas och förändras i en svensk kulturell kontext skulle ha kunnat användas på ett värdefullt sätt, och därigenom ha kunnat bidra till att analysen drivits längre.

Avhandlingen aktualiserar den intressanta frågan om Sveriges omvärldsrelationer under den aktuella perioden – en fråga som är förvånansvärt litet systematiskt behandlad. Alm visar övertygande att USA spelade en viktig roll, men det står också klart att dess betydelse varierade från arena till arena och från sakområde till sakområde. I *Ord och bild* fanns ju som redan noterats mycket litet diskussion om USA och knappast någon amerikabild alls, medan tidskriften istället skrev flitligt om till exempel de nordiska länderna, Frankrike och Storbritannien. Avhandlingen öppnar alltså för intressanta jämförelser genom analyser av svenska berättelser om Storbritannien, Tyskland, Frankrike och Ryssland, vilka skulle kunna bidra till viktig ny kunskap om Sveriges förhållande till andra länder.

Sammanfattningsvis kan sägas att Alms avhandling är intressant och innehållsrik. Den är också påfallande välskriven – speciellt vissa sammanfattningar är ofta eleganta i sin språkliga framtoning. Den ger viktiga bidrag dels till vår kunskap om diskussionen om Amerika i Sverige åren 1900–1939, dels till hur denna diskussion användes i en svensk kontext. Distinktionen mellan begreppen bild och berättelse tillför också diskussionen något viktigt, i och med att berättelsen vill gå bortom en analys av mera statiska uppfattningar och föreställningar, och istället pekar framåt, mot ett resultat, och en tänkbar förändring eller påverkan. En mera direkt koppling till den livliga amerikaniseringsdebatten hade tillfört dessa analyser något väsentligt. Studien ger en fördjupad analys av diskussionen om amerikanska arbetsmetoder och amerikanska ekonomiska modeller i Sverige, och vi har också fått en grundlig genomlysning av den stundtals mycket intensiva svenska

debatten om den amerikanska kulturen, främst på 1920 och 1930-talen. Ett resultat som är speciellt intressant rör beröringspunkterna mellan de amerikanska och svenska 1930-talen. Här ger avhandlingen en ordentligt fördjupad kunskap om hur the New Deal och the Middle Way berörde och förstärkte varandra, vilket på ett viktigt sätt bidrar till vår bild av det svenska folkhemmets ideologiska rötter.

En grundberättelse om Amerika i Sverige har identifierats, vars element väl fångar upp centrala dimensioner av hur det amerikanska har tolkats och använts i Sverige under 1900-talets tre första decennier. Det står dock klart att denna grundberättelse funnits i Sverige såväl före som efter undersökningsperioden, och berättelsen kommer att bli en viktig utgångspunkt för analysen av debatten om och bruket av USA och amerikanska samhällsfenomen i Sverige i allmänhet. Avhandlingen ger således fördjupad kunskap om Sveriges omvärldsrelationer, och utgör ett viktigt bidrag till forskningen om den roll som USA under 1900-talet har spelat för Sverige.

*Dag Blanck* \*

\* Fakultetsopponent.